

листопада; 10. Комуніст. - 1929. - 26 червня; 11. Там само; 12. Там само; 13. Комуніст. - 1929. - 17 листопада; 14. Там само. 15. Затонський В. До пленуму ЦКК КП(б)У. // Комуніст. - 1929. - 17 жовтня.

О.А. Коляструк

ПРЕСА В УМОВАХ "НАСТУПУ СОЦІАЛІЗМУ" (КІНЕЦЬ 20-Х - ПОЧАТОК 30-Х РР.)

"Великий перелом" 1929 р. у стратегічному курсі ВКП(б) не міг не позначитися на статусі і ролі преси за умов постановки нових політичних завдань. Саме на початку 30-х рр. у керівному теоретичному органі ЦК КП(б)У - часописі "Червона преса" з'явилась серія статей, присвячених визначенню нових тактичних методів у роботі української періодики.

Так, у №№ 15, 19, 20, 21, 22-23 за 1931 р. цього журналу було надруковано під рубрикою "З питань газетознавства" уривки з книжки завідувача кафедри газетознавства Українського комуністичного університету журналістики (далі - УКІЖ) Н.Кагановича "Газетна стаття", що готувалася до виходу самостійним виданням. Першим був запропонований розділ "Мова газети". Автор побудував свої роздуми на аналізі відомих оглядів мовної культури друкованого слова, що були проведені на матеріалах масових селянських газет України кінця 20-х рр. М.Гладким Останній вважав, що газета має робитися мовою, зрозумілою народу, уникати штампів, незрозумілих пересічному читачеві термінів, складних абстрактних зворотів, кальок з російської, не зловживати іноземними словами тощо. Н.Каганович пише: "Газетна мова є передусім галуззю літературної мови. Отже, газетна мова підлягає тим самим законам, що й літературна мова, вона так само не є тотожною з "народньою" мовою, не можна їй прищеплювати обов'язково ті риси, що характерні для мови селянської."¹ З першого погляду, ця теза є абсолютно нормальною, бо справді мова не має бути говірковою, примітивною чи то навіть вульгарною. Але полеміка з М.Гладким була спрямована проти "петлюрівщини" в мові, тобто проти тих мовних традицій, які україномовні газети запозичували з мовленнєвої культури інтелігенції та української дореволюційної преси. На цей час це вже було доволі симптоматичним. За умов становлення тоталітарного режиму із стихією мовотворчості мас та впливом національної інтелігенції необхідно було завершувати. Партія більшовиків ставила під контроль всі галузі громадського життя. У вступі до нововиданої "марксистсько-ленінської" хрестоматії "Про пресу" А.Земляний чітко визначив цю тенденцію наступним чином: "Газета стала від початку 30-х рр. **тільки інструментом боротьби партії за свій курс, всі інші її функції відступили.**"² Газетна мова за таких настанов мала набувати все більш ділового характеру, колись емоційно насичена, наближена до ораторської мови, вона мусить стати стримано чіткою, директивною. На нашу думку, такі теоретичні викладки провішували даліше вихолощення мови газет, набуття нею рис партійних документів і директив.

У розділі "Газетна публіцистика" М.Каганович продовжує доводити нові функціональні обов'язки газети. Він піддає критиці брошуру М.Гуса "Інформація в газеті" (М.,1930), його "теорію чисто-інформаційної газети". М.Гус обстоював принципи об'єктивності подачі відомостей у газеті, спираючись на розгорнуту у 20-х рр. дискусію в американській та західноєвропейській пресі, був противником заангажованості, залежності газети від власника чи замовника публікації. Є підстави гадати, що в такий спосіб М.Гус висловлював занепокоєння зростаючою заідеологізованістю партійно-радянської преси. М.Гус виступав поборником аполітичності та позакласовості газет. Каганович заперечує незалежність в інформуванні читача, запропонований йому факт має бути належно коментованим журналістом. "Ми ставимо перед собою питання, яка гостра ця зброя, чи відповідає вона тим вимогам, що перед нею поставлено. Оцей підхід ми кладемо в основу публіцистики, бо остання важлива для нас не сама по собі, а з погляду

службової ролі", тому "публіцист-комуніст повинен інакше писати, аніж публіцист-соціал-демократ", - навчає колег журналістів автор, - тому "жодна політична подія не може бути висвітлена інакше, як за допомогою марксистсько-ленінської методи." А далі ще виразніше: "Оця метода є база *усіх (не тільки газетних)* творів пролетарських публіцистів, учених, діячів."³

Підсумовуючи викладене, Каганович пише: "Газетний публіцистичний твір, зокрема стаття, є літературний твір, спрямований до політичного впливу на читача в душі тієї кляси, тієї партії, що її газета репрезентує."⁴ Вже у наступному нарисі "Тема" автор роз'яснював публіцистам, що їх конкретним завданням є "прищепити читачеві певні погляди, що в свою чергу повинні зумовлювати поведінку читача." З огляду на це, головним у статті є "комплекс тверджень і відповідно до них підібраних фактів і міркувань".⁵ Вплив на читача залежить від характеру самої теми, від її актуальності і близькості до читача. "Актуальність і близькість є поняття класові. Актуальність може бути виявлена тільки за орієнтації на загальну класову істоту твору і його читача," - а тлумачить автор цю класову актуальність таким чином: "Газета повинна викликати в читача реакції на події злочоденні,"⁶ зрозуміло, що ці реакції повинні бути адекватними партійним сподіванням у вихованні мас. Цікавий взірєць актуалізації теми наводить Каганович на прикладі передової статті у газеті "Комуніст" (№304 за 1929р.) "Пролетарський рух проти релігії". Тема набула актуальності через те, що газета пов'язала її із злочоденними подіями - перетворення Різдва на День індустріалізації, різдвяні походи безробітних за кордоном. Автор резюмує, навчаючи: "Зв'язавши через ці злочоденні факти тему про релігію з темою про загальну пролетарську боротьбу проти капіталістів, автори надали пекучої чинності цьому загальновідомому питанню."⁷ Але визначальною категорією в публіцистиці є ідеологія публіциста та зв'язана з нею система міркувань, бо вони "накладають свій відбиток на всі деталі статті, просякують її настрої і цим самим твердо закріплюють її (ідеологію) в системі"/ А "оскільки всі наші газети є органи партії, вони висвітлюють події з погляду партійної політики, а відтак освітлюють ці події з марксистського погляду".⁹

Таким чином, "Червона преса" фрагментами з книги Н.Кагановича запропонувала по суті нову програму для діяльності республіканської преси за умов встановлення загального контролю партії над усіма галузями громадського життя. Невдовзі в самих газетах, центральних і окружних, стали друкуватися перші відгуки -рецензії. Уже від початку наступного року боротьба навколо теоретичних проблем преси набула гострого характеру. "Червона преса" вже у першому номері від 10 січня 1931 р. подала велику критичну статтю секретаря партосередку УКІЖу А.Земляного "Проти перекручень Ленінської науки про пресу" (С.21-23), помістивши її у новій рубриці "Проти буржуазних теорій у газетознавстві". Критик пояснював, що "останнім часом намітилися спроби окремих товаришів поширено тлумачити ленінське визначення ролі газети як колективного агітатора, пропагандиста та організатора в тому розумінні, що вони застосовують це визначення не тільки до пролетарської преси, але й до буржуазної."¹⁰ У цій роботі були названі перші імена тих, хто неправильно розумів роль преси. Серед них - і М.Гус з його новою збіркою статей "Проблеми газетознавства"(М.,1930), і Резніков (за статтю в "Журналісте", №14 за 1930 р.), і Кузмічев (за неглибоку критику Гуса і Резнікова в №19 "Журналіста"). З українських теоретиків та практиків преси поки що не було названо нікого. Та на день професійного свята, у травні, А.Земляний закликав "Сюди вогонь марксистської критики". Першим у критичному розгромі був названий Н. Каганович за його минулорічні публікації, оскільки в них він захопився загальним розглядом преси, в тому числі західноєвропейської та буржуазної. Біда Кагановича полягала в тому, що його трактування були "абстрактними, академічними, професорськими." При всій його лояльності і прагненні прислужитися пролетарському газетознавству, Кагановичу бракувало пролетарської рішучості і категоричності. Земляний зауважує: "Не досить стверджувати, що актуальність і близькість - класові

поняття. Треба відкрити дужки, розшифрувати ці терміни, показати, яким саме конкретним класовим змістом у теперішніх обставинах наповнюється загальне поняття актуальності теми."¹¹ Кагановичу було закинуто і те, що він принцип злободенності тлумачить як буржуазну сенсаційність: "Каганович висловлює старі міркування: газета живе один день, а через те - поспішайте. Саме на цьому ґрунті в буржуазній пресі розцвіла сенсація."¹² В УКІЖі негайно було проведено збори колективу по викриттю хибних позицій викладача Н.Кагановича. А далі - каяття: "Та гостра критика, що її зазнали мої статті, що їх видрукував я у "Червоній пресі" і на дискусії в УКІЖі, є надзвичайно корисна і для автора, і для всіх наших газетних працівників, бо наочно показала, яка чуйність і невсипущість повинна бути на ідеологічному фронті, зокрема на газетознавчому, показала, що треба нещадно викривати будь-які вияви формалізму, будь-які збочення від лєнінових принципів."¹³ Керівники преси визнавали, що "в складних умовах соціалістичного наступу цілим фронтом не можна працювати в газеті за правилом "як досі працювали". У цих умовах більше, ніж коли, потрібні зведені до системи узагальнень і перевірені на досвіді основні засади роботи преси."¹⁴ Кафедрі газетознавства УКІЖу було доручено ЦК КП(б)У (постанова від 12 січня 1931 р.) розробити такі проблеми сучасного газетознавства: пролетарська преса за періоду соціалізму, робселькорівський рух на новому етапі, фабрично-заводська преса, її роль, форми і методи боротьби за більшовицькі темпи, районна радгоспно-колгоспна преса як преса основної ланки соціалістичного наступу цілим фронтом.¹⁵

У ході нової газетної дискусії початку 30-х рр. були піддані критиці не тільки окремі московські чи українські автори, а й цілі колективи, зокрема професорсько - викладацький склад як союзного, так і українського Інститутів журналістики. Першому ставилася у вину гусівська теорія інформації, оскільки за підручником М.Гуса викладався провідний курс теорії газетознавства. А УКІЖ був підданий нищівній критиці за публікації Н.Кагановича і випуск книги П.Романова "Форми і методи роботи преси за реконструктивного періоду" (Харків, вид-во "Пролетар", 1931). У промові на відкритих партійних зборах УКІЖу М.Смородін відзначав: "Тепер про помилки т.Романова, що викладає основну дисципліну - масовість в газеті. Виступаючи, він каже, що "газету творять читачі - кляса". Отже, за Романовим виходить, що читач і кляса - це одне і те ж. Він ототожнює читача і клясу. Цього робити аж ніяк не можна. Газета охоплює читачів не тільки робітничої кляси, а й селян і дрібну буржуазію."¹⁶ Примітно, що через три тижні "Червона преса" в №24 вмістила резолюцію загальних зборів осередку КП(б)У УКІЖ на доповідь Земляного "Боротьба з буржуазними та опортуністичними теоріями в газетознавстві", супроводжуючи її таким застереженням: "...ми тим самим закінчуємо перший етап боротьби за перебудову УКІЖівської роботи над вихованням дійсно більшовицьких кадрів преси."¹⁷ До Гусівської школи газетознавства в цій резолюції були вже прилучені українські теоретики газетарської справи Каганович та Романів, незважаючи на каяття першого та публічне визнання помилок другим. Видно із стилю резолюції, що боротьба з ними ще попереду і в ході цієї боротьби будуть виявлені нові вороги.

Наприкінці року "Червона преса" вмістила велику рецензію групи авторів на роботу П.Романова про пресу в умовах реконструкції. Вона була названа "не партійною, не більшовицькою, на ній не можна виховувати кадри нашої преси."¹⁸ Такий висновок став присудом науковій та професійній кар'єрі П.Романова, його було увільнено з посади директора УКІЖа, виключено з лав КП(б)У, членом якої він був з 1920 р., колишнього боротьбиста, а також позбавлено права читання провідного курсу в інституті.¹⁹ Романову було нагадано його минулі помилки і у загально-політичних питаннях - його статті про колективізацію в січні - червні 1931 р.

Цькування викладачів інститутів журналістики, працівників преси, авторів теоретичних розробок з історії, теорії та практики преси, що прагнули працювати творчо і самостійно, по-новому, враховуючи стратегічні зміни в курсі партії, було ескаловане

листом Сталіна до редакції журналу "Пролетарская революция" в грудні 1931 р. з приводу статті Слущького з історії більшовизму. Лист набув директивного значення для всіх працівників преси. В цей час ЦК ВКП(б) проголосив курс на боротьбу на два фронти - проти правого опортунізму і "лівацьких" перекручень, що на практиці означало абсолютне наслідування рекомендацій Сталіна.

Дискусія, що точилася серед журналістських кіл, засвідчувала справжню їх зацікавленість у дієвості преси як органу громадської думки, як чинника соціалістичного будівництва. В грудні 1931 р. в Москві в Будинку преси на зборах ^працівників столичних газет Левідов висловив незадоволення надмірним контролем парторганів діяльності газетярів. Його підтримали ще кілька редакторів газет та журналів, але у ЦК партії ця подія була охарактеризована як "троцькістська вилазка". На Україні знову резонансно згадали про "антипартійність" Романова, з його книжки вилучили нову "теорію" - "теорію суб'єкта і об'єкта", згідно з якою маси, що їм адресовано газету, є не тільки об'єктом впливу, а є й суб'єктом взаємодії.

1931 р. в Москві вийшла друком книжка Н.С.Вертинського "Газети в Росії та в СРСР". Вертинський в цій роботі відкрито виступав проти міфу, що створювався навколо дореволюційної більшовицької преси, зокрема навколо ролі в історії більшовизму газет "Искра", "Правда" та "Новая жизнь". Вертинський твердив, що "Искра" не була масовою робітничою газетою, вона була зовсім відірвана від справ пролетарських і була по суті ідеологічним інструментом в руках більшовицьких лідерів.²⁰ Легальна більшовицька газета "Новая жизнь" видавалася Леніним та Воровським за участю письменників-попутників Г.Мінського, З.Венгерової, Теффі, з якими більшовицькі керівники змушені були піти на політичний компроміс, що межував з безпринципністю, на що свого часу вказував ще Г.Плеханов.²¹ Вертинський у своїй книжці нагадав і той факт, що дореволюційна "Правда" виходила значною мірою завдяки матеріальній підтримці буржуазії (в офіційних її анналах згадувались тільки добровільні пожертви трудящих).²² Поряд з такими критичними зауваженнями щодо історії більшовицької преси Вертинський дав високу оцінку газетам небільшовицьким. По-перше, Вертинський нагадав партійним історикам, що засновником сількорівського руху була царська газета "Сельский вестник" (1881), тим самим викриваючи міф про те, що тільки в умовах радянської дійсності прості люди з місць стають співавторами газети.²³ По-друге, есерівська "Рабочая мысль", що мала виражене економічне спрямування, була правдивим інформатором завдяки залученню до своєї діяльності робітничих кореспондентів.²⁴ Зрозуміло, що книжка Вертинського ставала небезпечною за умов офірування історії ВКП(б) та її преси. А.Земляний у "Червоній пресі" пропонував такий висновок: "Історія з книгою Вертинського ще раз підтверджує, наскільки політично актуальним є для газетознавчого фронту лист т.Сталіна. Адже редагували, рецензували, видавали цю книгу в радянському видавництві в 1931 р., якщо це сталося, то тільки через гнилих лібералів"²⁵

У цей же час С.Закс-Гладнев, на той час співробітник відділу преси при ЦК КП(б)У, в статті до Малої радянської енциклопедії твердив, що ні Маркс, ні Ленін не мали спеціальної теорії про пресу, що їх висловлення про газету мали прикладний характер, були зауваженнями при нагоді. Ленінські судження взагалі не мали жодної новизни порівняно з Марксом, вони були лише елементами оперативності преси в поточних умовах.²⁶ Такі припущення були ще у 1922 р. сформульовані журналістом "Правды" Івановим (Граменом): "На тему, що треба писати і як треба писати в газетах, сказано немало блискучих афоризмів Леніна, кинуто дещо з-поміж іншого й іншими видатними представниками пролетарської публіцистики, але ж усе це - з-поміж іншого, все випадкові, мимохідні виблиски думки і слова, що не виходять здебільшого за межі "практичних вказівок".²⁷

Таким чином, можна зробити висновок, що у 20-і і на початку 30-х рр. у радянському газетознавстві були ще здорові сили, які чинили спротив сталінській уніфікації історії і теорії преси. Але сталінське керівництво не могло визнати, що,

вступаючи у етап "наступу соціалізму по всьому фронту", воно не має справжньої зброї, що практично випробувана і теоретично бездоганна. Один з висновків М.Гуса цьому відверто суперечив: "Ми безбожно відстали від західних країн у газетознавстві. Ми повинні його навздогнати і випередити. Цією директивою визначаються темпи і в нашій галузі. Вони повинні бути особливо шалені, бо ми починаємо з нуля."²⁸ У такий спосіб М.Гус, по-перше, перекреслив всю історію більшовицької преси та її теоретичне марксистсько-ленінське обґрунтування. І, по-друге, політичне гасло "навздогнати і перегнати", запропоноване партією до керівництва на техніко-економічному терені, ним було екстрапольоване і на галузь ідеології, що, безумовно, було неприйнятним для передового вчення і партії, що ним керувалась. Нарешті, теза про шалені темпи розвитку газетознавства теж була невідповідною плановому типу виробництва та регламентації життя в цілому.

На початок 1932 р. під впливом сталінського листа "Про деякі питання історії більшовизму" було остаточно сформульовано суть нового "буржуазно-опортуністичного ухилу" в газетознавстві - "гусо-курсівщина". А.Земляний її прояв визначав так: "Гусо-курсівська школа, по-перше, відкидає марксистсько-ленінське газетознавство; по-друге, не тільки відкидає, але і переходить на позиції буржуазного газетознавства; по-третє, не тільки переходить, але й активно відстоює буржуазні погляди в питаннях преси; і, по-четверте, не тільки відстоює буржуазні погляди лінією теорії, але й лінією практики."²⁹

Підпала під розгромну критику в руслі нових настанов і книга В.Богушевського "Газета на новому етапі" (М.,1931). Автор розглядав в ній тричленну ленінську формулу газети як колективного агітатора, пропагандиста та організатора в умовах зростання темпів соціалістичного будівництва. Надмірне захоплення масовими формами роботи редакцій газет, на його слушну думку, насправді підмінювало організаторську функцію газети як особливого інструмента для поєднання мас в єдине ціле. Він висунув ідею "згасаючої кривої" у організаторській діяльності газети, підкреслюючи: "У самій газеті, інакше кажучи, в газетному аркуші міститься величезна організована сила, сила, що виконує потужну організаційну роботу."³⁰

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

¹.Каганович Н. Мова газети // Червона преса. - 1930.- №15. - С.22; ².Про пресу: марксистсько-ленінська хрестоматія / Склали А.Земляний і М.Смородін.- Харків1932.- С12.; ³.Каганович Н. Газетна публіцистика // Червона преса.- 1930.- №19.- С.21, 22; ⁴.Там само - С.23; ⁵.Каганович Н. Тема // Червона преса.-320.- С.21; ⁶.Там само. - С.22; ⁷.Там само - С.23; ⁸.Каганович Н. Матеріал // Червона преса. -1930.- №22-23.- С.31; ⁹ Там само. - С30; ¹⁰.Земляний А.Проти перекинувань Ленінської науки про пресу // Червона преса.-1931.- №1-С.22; ¹¹.Земляний А.Сюди вогонь марксистської критики // Червона преса. - 1931. - №14-15.- С.4; ¹².Там само.- С.5; ¹³.Каганович Н. Визнаю свої помилки (Лист до редакції) // Червона преса.- №17.- С.24; ¹⁴.Романів П.За Марксо-Ленінову науку про газету // Червона преса. -1931. -№16.- С.22; ¹⁵.Більшовицька преса і робселькори у третьому році п'ятирічки (Доповідь секретаря ЦК КЛ(б)У т.Любченка на зльоті робкорів Харкова) // Червона преса. - №6.- С.3; ¹⁶.Смородін М. За Ленінову і Сталінову науку про пресу (Промова на відкритих партійних зборах УКІЖу) // Червона преса. -1931.- №21.- С.11; ¹⁷.Червона преса.-1931.- №24.- С.22; ¹⁸. Земляний А.Безверха. Лясковець, Майстенко Ів.,Смородін М. Дати більшовицьку відсіч опортуністичній ревізії науки Маркса-Леніна-Сталіна про пресу // Червона преса. -1931.-№35.- С. 1-3; ¹⁹.Червона преса. - 1932.- С.8; ²⁰.Вертинский Н.С. Газета в России и в СССР.-М.,1931.- С. 102; ²¹.Там само.- С. 112; ²².Там само - С. 124.; ²³.Там само.- С.66; ²⁴.Там само.- С.98; ²⁵.Земляний А. За ленінську партійність та більшовицьку непримиренність нашої преси // Червона преса.- №2.- С.6; ²⁶.Там само.- С.5; ²⁷.Современник. - 1922. -Кн.1.- С.268; ²⁸.Гус М. Інформація в газеті.- М., 1930.- С.49; ²⁹.Земляний А.Більшовицьке газетознавство та боротьба на два фронти // Червона преса.-1932.-№11.- С.11; ³⁰.Богушевский В. Газета на новом этапе. - М.,1931.- С. 170.